

УДК 340.116:355/359

І.М. ШОПІНА,

докт. юрид. наук, Львівський державний університет внутрішніх справ

О.О. ГУЩИН,

канд. юрид. наук, Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ ВОЄННОГО (ВІЙСЬКОВОГО) ПРАВА ЯК НАУКИ І НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Ключові слова: *військове право, воєнне право, військове законодавство, військова освіта, наукова спеціальність*

Вже три роки минуло з початку російської агресії проти України та антитерористичної операції на Сході нашої держави. За інформацією Міністерства оборони України станом на 21.11.2016 року під час проведення АТО 2145 військовослужбовців Збройних Сил України загинуло, 7091 отримали поранення, а статус учасника бойових дій отримало близько 200 тис. осіб. За даними Міністерства соціальної політики України станом на 27.03.2017 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1601806 внутрішньо переміщених осіб або 1288399 сімей з Донбасу і Криму. Щоденні витрати на проведення АТО становлять близько 100 млн грн. Цілком очевидно, що збройна агресія проти України вплинула на всі політичні, економічні, соціальні, культурні та інші процеси у сфері державного управління. Враховуючи загальновідомий колапс системи державного військового управління, який мав місце в лютому-березні 2014 року, набуває особливої важливості досягнення відповідності між розвитком правового регулювання відносин у сфері національної безпеки і оборони та викликами, які постали перед нашою

державою. Вказане обумовлює актуальність даної статті, метою написання якої є визначення особливостей сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як галузі законодавства, науки і навчальної дисципліни.

Питанням дослідження та удосконалення законодавства, яке регулює діяльність сил оборони, проблемам військової освіти і науки приділяли увагу у своїх дослідженнях П.П. Богуцький, І.М. Коропатнік, В.Я. Настюк, М.М. Тищенко, В.Й. Пашинський, О.С. Полякова, О.П. Семенюк, О.В. Устименко, В.О. Шамрай та інші автори. Разом із тим масштаб висвітлення проблематики розвитку воєнного (військового) права у теоретико-методологічних працях ще не відповідає потребам сьогодення. Так, більшість наукових праць у цій сфері було написано у період, коли Стратегічний оборонний бюлетень проголошував пріоритетом зовнішньополітичної діяльності України розвиток конструктивних і рівноправних відносин з Російською Федерацією, метою державної політики України – сприяння паритетному та збалансованому скороченню збройних сил і озброєнь у регіоні, а вищі військові навчальні заклади – такими, що за своїми можливостями перевищують реальні потреби Збройних Сил України [1].

Проте, реальні події 2014 року засвідчили, що внаслідок цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних причин питанням розвитку законодавства, яке регламентує функціонування сил оборони, не приділялося достатньо уваги. Це призвело до наявності численних суперечностей та прогалин у правовому регулюванні, його невідповідності актуальній геополітичній ситуації, міжнародним зобов'язанням України, сучасному стану розвитку суспільних та міждержавних відносин.

Розвиток будь-якої сфери правового регулювання значною мірою обумовлений впливом двох факторів, а саме:

– перший – пов'язаний з наявністю правничих наукових шкіл, діяльність яких включає напрацювання й удосконалення термінологічного апарату, вироблення концепцій та принципів правового регулювання, диференціацію видів суспільних відносин, пошук прогалин та

суперечностей у нормативно-правових актах і розробку пропозицій щодо їх усунення,

– другий – обумовлений якістю підготовки персоналу для певної сфери діяльності, відповідністю чинних освітніх програм актуальному рівню розвитку цієї діяльності, постійним удосконаленням навчально-методичного забезпечення з метою врахування в ньому не тільки існуючих, а й перспективних напрямів правового регулювання суспільних відносин.

Обидва фактори тісно пов'язані між собою, оскільки правничі наукові школи, як правило, виникають у вищих навчальних закладах, які готують кадри для певної сфери правозастосовної діяльності, і здійснюють свій вплив не тільки на формування цілісної особистості професіонала, здатного до саморозвитку, а і на якість нормотворчої роботи за певним напрямом.

Дослідження генези розвитку воєнного (військового) права свідчить, що за часів існування СРСР йому приділялося багато уваги з боку керівництва держави. Так, 17.06.1936 року постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР на базі Всесоюзної правової академії було створено Військово-юридичний факультет Робочо-селянської Червоної армії. В межах навчальної та наукової роботи факультету досить успішно вирішувалися питання підготовки військових юристів та нормопроектної роботи, спрямованої на формування системи військового законодавства. Вже 05.11.1939 року постановою Ради Народних Комісарів СРСР № 47 на базі Військово-юридичного факультету було створено Військово-юридичну академію Робочо-селянської Червоної армії. За період з 1945 по 1955 рр. в спеціалізованих вчених радах Академії було захищено більше 40 докторських та кандидатських дисертаційних робіт, присвячених різноманітним аспектам військового права. Після періоду спаду активності військово-правових досліджень, пов'язаного із подоланням наслідків сталінського режиму (1956–1974 рр.), у серпні 1974 р. було утворено Військовий інститут Міністерства оборони СРСР, у складі якого функціонував військово-правовий факультет. Завдяки активізації цієї діяльності у 1981 році відбува-

ється інституалізація військового права: номенклатуру спеціальностей наукових працівників доповнено спеціальністю «20.02.03 – Воєнне право; воєнні проблеми міжнародного права» (з грифом «Для службового користування») [2, с.319; 3, с.56].

Після набуття нашою державою незалежності, відповідно до постанови президії Головної ради ВАК України від 13.05.1993 р. № 1/9, а згодом – наказу Вищої атестаційної комісії України від 13.03.1997 р. № 86, спеціальність «військове право» входила до переліку спеціальностей наукових працівників [2, с.320; 4]. Завдяки цьому лише, наприклад, у 1998 році було захищено 7 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за цією спеціальністю. В цих наукових роботах досліджувались проблеми дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, проходження військової служби за контрактом тощо [5, с.60–61].

Незважаючи на це 28.11.2000 р. згідно з п.2 наказу Вищої атестаційної комісії України № 586 спеціальність «військове право» було вилучено з вказаного переліку [6].

Разом із цим, важливість наукових досліджень воєнно-правової проблематики повною мірою усвідомлювалася науковою спільнотою. Так, протягом 2001–2014 років захищено 77 докторських і кандидатських дисертацій, тематика яких пов'язана з правовим регулюванням діяльності Воєнної організації держави. Проте, внаслідок відсутності наукової спеціальності «військове право», ці дисертації захищалися за іншими спеціальностями (спеціальність 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» – 29 робіт, 12.00.11 «міжнародне право» – 16 робіт, 12.00.01 «теорія та історія держави і права» – 12 робіт; 12.00.08 – «Кримінальне право; кримінологія; кримінально-виконавче право» – 12 робіт та ін.) [5, с.62–71]. Відповідно, сформульовані за результатами досліджень наукові концепції, висновки та пропозиції збагатили теоретико-правове підґрунтя інших правових наук, а переважна більшість авторів цих робіт належала до професорсько-викладацького складу цивільних вищих навчальних закладів.

У цьому контексті показовим слід визнати той факт, що в Російській Федерації спеціальність «20.02.03 – Военное право; военные проблемы международного права» не втрачала свого статусу, а за період з 1991 по 2010 рік за нею було захищено 405 докторських і кандидатських дисертацій, в яких розглянуто надзвичайно широкий спектр проблем, що сприяло отриманню Збройними Силами РФ теоретико-методологічного підґрунтя для підвищення своєї боєздатності [3, с.60–62]. На даний час у Військовому університеті Міністерства оборони РФ функціонують юридичний та прокурорсько-слідчий факультети, у складі яких працюють кафедри воєнного права, військової адміністрації, адміністративного і фінансового права і ще 7 правових кафедр, очна і заочна ад'юнктура за спеціальністю 20.02.03, видається науковий журнал «Вестник военного права».

Разом із тим, об'єктивний факт відсутності у вищих військових навчальних закладах України осередків консолідації наукових досліджень військово-правової проблематики призвів до наступних наслідків.

По-перше, слід констатувати недостатню якість підготовки військових юристів. Так, аналіз освітньо-професійної програми Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом підготовки «Правознавство» кваліфікації «бакалавр права» свідчить, що побудова дисциплін спеціалізованої професійної підготовки ґрунтується на традиційному ще для радянської системи підході і не враховує сучасних вимог до професійної діяльності у сфері воєнного права. Зокрема, йдеться про фактичну відсутність адаптації навчальних програм до принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО та в самому Альянсі, до принципів демократичного цивільного контролю за Воєнною організацією держави, дотримання прав і свобод людини і громадянина, критичного аналізу сучасної воєнної та політичної обстановки тощо. У системі змістових модулів вказаної програми відсутнє уміння комплексно оцінювати та аналізувати сучасний стан та перспективи розвитку нормативно-правової бази

функціонування Збройних Сил України, володіння сучасною воєнно-правовою термінологією, що не дозволяє сформувати у курсантів цілісне уявлення про зміст майбутньої професії. Це цілком закономірно, адже перелік дисциплін спеціалізованої професійної підготовки складається з курсів, які дають розрізнені знання щодо особливостей окремих сфер правового регулювання діяльності Збройних Сил України («Вступ до спеціальності», «Військова адміністрація», «Правова робота в Збройних Силах України», «Право збройних конфліктів», «Особливості військових злочинів», «Військове документування і діловодство») і не характеризується системним підходом. Освітньо-професійна програма Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського за напрямом підготовки «Правознавство» кваліфікації «магістр права» також не містить основоположної дисципліни воєнно-правової спрямованості, а курси, які до неї входять («Правове забезпечення діяльності Збройних Сил України», «Міжнародне право в період збройних конфліктів», «Правоохоронна діяльність у Збройних Силах України», «Господарська діяльність у Збройних Силах України», «Забезпечення прав і свобод людини в умовах військової служби») уявляють собою висвітлення окремих аспектів воєнного права і не забезпечують формування цілісного уявлення про сучасний стан і перспективи його розвитку.

Крім того, відсутність єдиного концептуального підходу до формування вказаних освітніх програм призводить до довільного тлумачення змісту знань, вмінь та навичок, необхідних для проходження служби в юридичній службі Збройних Сил України, про що свідчать значні відмінності у дисциплінах спеціальної підготовки. Відбувається знецінювання ролі воєнного права у системі навчальних закладів: так, у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка профільна кафедра за цим напрямом після реорганізації у 2016 році отримала назву «Кафедра правового забезпечення факультету фінансів і права», що підкреслює другорядний характер її діяльності і виключно прикладну спрямованість.

По-друге, навчально-методичне забезпечення підготовки військових юристів багато років знаходиться на недостатньому рівні. Більшість навчально-методичних видань було написано на початку 2000-х років, а термінологія, яка в них вживається, притаманна 60–70-м рокам минулого століття (наприклад, застосування терміну «військове будівництво» як ключової категорії курсу «Військова адміністрація»). Так, у підготовці слухачів Військово-юридичного факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого використовуються підручники та навчальні посібники «Військова адміністрація» (2013 р.), «Основи управління і прийняття рішень у військовій справі» (2003 р.), «Військове документування та діловодство» (2003 р.), «Військове навчання та виховання» (2003 р.), активність у підготовці нових видань не простежується. Навчально-методичне забезпечення підготовки військових юристів у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка включає навчальний посібник «Правова робота в Збройних Силах України» (видання 2010 р., містить значну кількість застарілого на час видання правового матеріалу), «Запобігання корупції, очищення влади та фінансовий контроль у військовій сфері України» (2016 р., уявляє собою збірник загальнодоступних нормативних актів без будь-яких роз'яснень та коментарів), «Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах)» (2008 р.), «Кодекс відповідальності військовослужбовців» (2014 р., збірник загальнодоступних правових документів), Збірник нормативно-правових актів і довідкових матеріалів з деяких питань соціального забезпечення та проходження служби військовослужбовцями – учасниками антитерористичної операції (2015 р., збірник загальнодоступних правових документів).

Слід визнати, що таке гальмування процесів навчально-методичного забезпечення підготовки військових юристів вдається цілком закономірним явищем, оскільки активність персоналу правових кафедр вищих військових навчальних закладів внаслідок відсутності відповідної наукової спеціальності виму-

шено зосереджена на розвитку інших галузей права. Незважаючи на це, сьогодні з'являються передумови формування наукової школи воєнного права у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в якому підготовлено 11 кандидатських і одна докторська дисертація воєнно-правової тематики, ведеться робота ще над 5 дисертаційними роботами. Проте, доробок цієї наукової школи збагачує виключно науку адміністративного права.

По-третє, у період активної нормотворчої роботи, здійснюваної у межах оборонної реформи відповідно до положень Стратегічного оборонного бюлетеня України, особливої важливості набуває внесок науковців у процес підготовки проектів нових нормативних актів та внесення змін до чинного законодавства. До такої роботи традиційно залучаються фахівці профільних кафедр та науково-дослідних установ, що працюють за певною проблематикою. Однак багаторічне знецінювання воєнного права у системі підготовки військових кадрів у вищих військових навчальних закладах призвело до їх нездатності у повному обсязі виконувати цю функцію. Так, за даними офіційного веб-сайту Міністерства оборони України, у складі юридичної групи Комітету реформ Міністерства оборони України та Збройних Сил України представників професорсько-викладацького складу вищих військових навчальних закладів немає.

Основним кроком до вирішення цих проблем, на нашу думку, має стати запровадження спеціальності наукових працівників «воєнне право» і відкриття на базі провідних вищих військових навчальних закладів спеціалізованих вчених рад з цієї спеціальності. У такому разі, на наше переконання, у військових юристів-науковців нарешті з'явиться реальна можливість вибудувати власну наукову школу воєнного права, підвищити якість кадрового складу правових кафедр установ, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, оновити навчально-методичне забезпечення підготовки військових юристів та більш ефективно використовувати потенціал професорсько-викладацького складу у

нормотворчій діяльності для забезпечення проведення оборонної реформи в Україні.

Отже, реформування концептуальних підходів до проблем існування спеціальності «воєнне право» слід визнати актуальним завданням вітчизняної військово-юридичної наукової школи, яке нарешті має отримати друге дихання. Разом із цим, критичного переосмислення потребуватиме той факт, що на даний час система наукових поглядів на існування воєнного права як галузі законодавства та науки практично відсутня. Потребує окремого аналізу проблема розмежування змісту категорій «військове право» і «воєнне право». Дослідженню цих питань автори планують присвятити низку наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 29.12.2012 № 771/2012 // Офіційний вісник Президента України. 2013. № 3. Ст.75.

2. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади. К.: Леся, 2016. 412 с.

3. Корякин В. М. Эволюция диссертационных исследований по военному праву // Военное право. 2011. № 1. С. 51–79.

4. Про затвердження Переліку спеціальностей наукових працівників: наказ Вищої атестаційної комісії України від 13.03.1997 № 86 // Офіційний вісник України. 1997. № 16. С. 301.

5. Довідник захищених в Україні дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора юридичних наук з військового права (1991–2014 рр.): довід. / укл. П. П. Богуцький, Є. Л. Стрельцов, Е. А. Плешко, Т. Р. Короткий. Одеса: Фенікс, 2015. 232 с.

6. Про внесення змін і доповнень до Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: наказ Вищої атестаційної комісії України від 28.11.2000 № 586 // Офіційний вісник України. 2000. № 51. С. 114.

Шопіна І. М., Гушчин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 2. С. 144–148. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_2_24.pdf

Розглянуто генезу розвитку воєнного (військового) права у радянській і національній науці. Проаналізовано особливості впливу сучасного стану наукових розвідок у досліджуваній сфері на розвиток військово-правової освіти. Зроблено висновок про необхідність реформування концептуальних підходів до проблем існування спеціальності «воєнне право».

Шопіна І.Н., Гушчин О.А. Проблемы современного состояния развития воєнного (воєнного) права как науки и учебной дисциплины

Рассмотрен генезис развития воєнного (воєнного) права в советской и национальной науке. Проанализированы особенности влияния современного состояния научных исследований в исследуемой сфере на развитие воєнно-правового образования. Сделан вывод о необходимости реформирования концептуальных подходов к проблемам существования специальности «воєнное право».

Shopina I.N., Gushchin O.O. Problems of the Current State of Development of Military (Military) Law as a Science and Educational Discipline

The article examines the genesis of military law in the Soviet and national science. The features of the impact of the current state of scientific research in the field of study on the development of military and legal education are analyzed. The authors concluded that it is necessary to reform conceptual approaches to the problems of the existence of the specialty «military law».